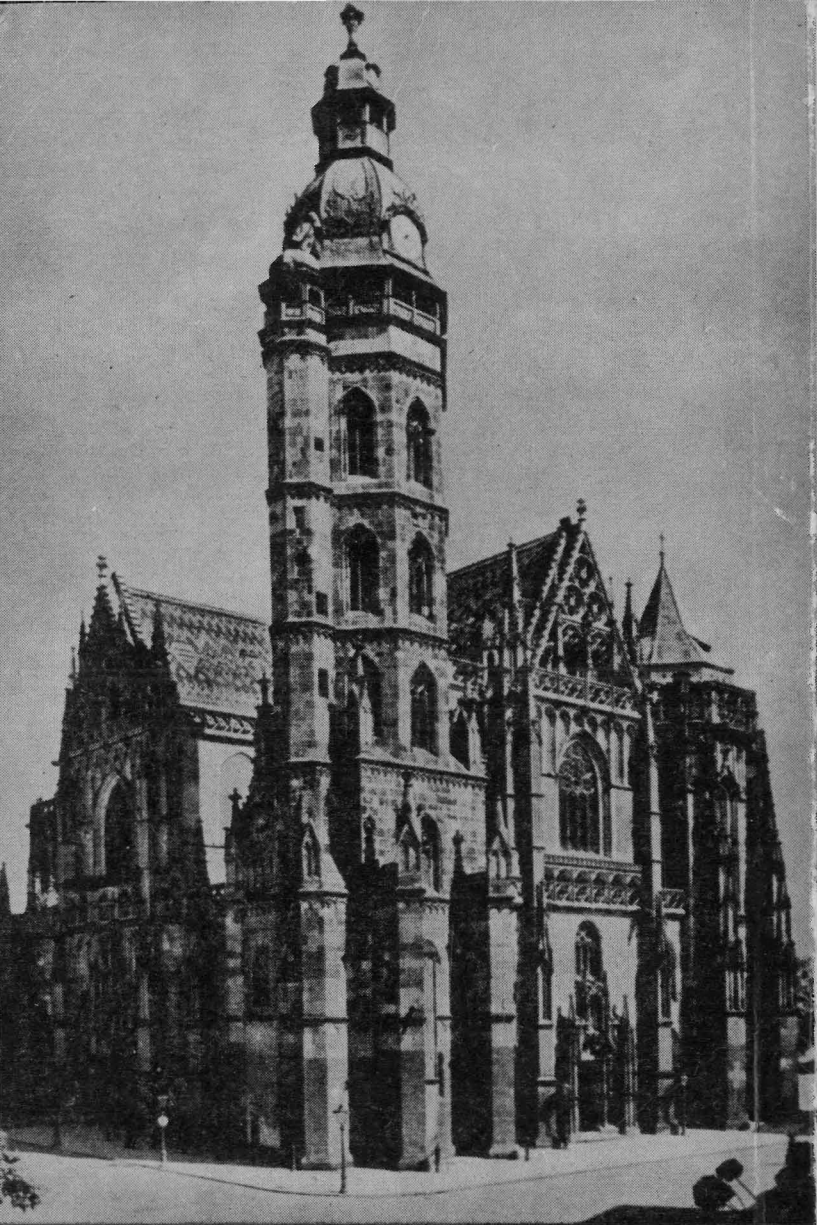
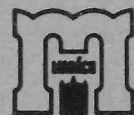

A KASSAI BATSÁNYI-KÖR ÉVKÖNYVE 1965 — 1968

A KASSAI BATSÁNYI-KÖR ÉVKÖNYVE 1965-1968

15,— Kčs

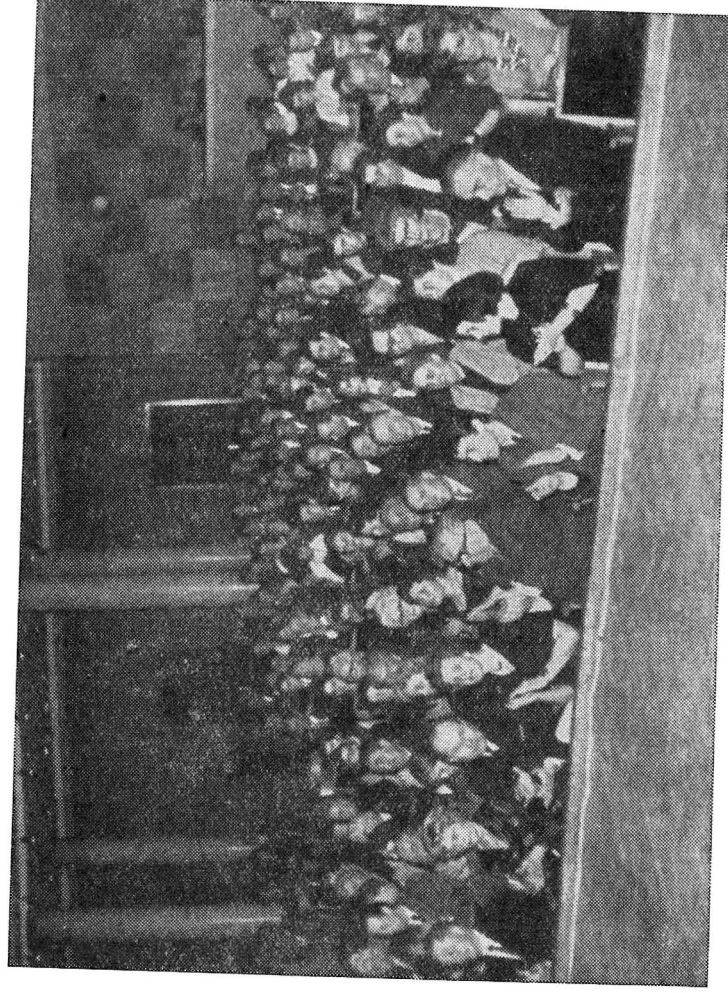
Vargyas Lajos

A MAGYAR NÉPBALLADA*

Amióta Percy angol püspök a XVIII. század végén fölfedezte Európa számára a balladát, a népköltészetnek ez az ága példátlan népszerűséget ért meg. Goethétől Arany Jánosig költők sora utánozta, szenvedélyes gyűjtők Európa minden nyelvén százával jegyezték föl változatait, tudósok kutatták történetét, elemezték sajátosságait, és foglalták össze nagy, nemzeti balladakiadványokba. S bár a költők közt divata a XIX. századdal, úgy látszik, lejárt, maga a népballada ma is fontos helyet tölt be a nemzeti műveltségben, a tudomány pedig változatlan érdeklődéssel fordul problémái felé. Minek köszönhetette a költészetnek ez az ága hallatlan népszerűségét?

Mindenekelőtt költői stílusának, amely minden más költői műfajtól eltér. Furcsa költészet ez, alig tudjuk hová sorolni az irodalom ismert alkotásai között. Epika volna, megtörtént vagy megtörténhető események elbeszélése? Akkor mért nem olyan, mint a többi elbeszélő költemény: szélesen hömpölygő előadással, kitérésekkel, hosszas leírásokkal? Itt minden csontig van lefaragva: semmi fölösleges, semmi kitérés, semmi leírás. A szereplők írják le önmagukat azzal, amit mondanak, amit cse-

* Elhangzott Kassán, az 1966. III. 4-én rendezett népballadaesten.

A népballadaest
közönsége a kas-
sai Művészházban

A Batsányi-kör ren-
dezte népballada-
est szereplői

lekednek. Kitérés? Még ha betoldana is ilyesmit valaki, már a következő énekes kihagyná, hiszen még a főeseményből is kihagyja a takarékos emlékezet, amit a továbbiakból meg lehet érteni. Itt mindent a szereplők szájából és a később történetekből tudunk meg, alig hallunk elbeszélő mondatot. Tehát dráma? Majdnem, a legjobb darabok szinte teljesen. De milyen dráma az, amely legfeljebb 20–30 versszakra terjed, és szövege sincs megosztva a szereplők között: mindenki szerepét egybemondják, egybeéneklük, mint akármelyik szerelmes dalt. Akkor talán líra is? Bizonyára, mert az érzelmek néha csodálatos lírai hévvel áradnak a szereplők panaszaiban, átkaiban. Sőt személytelenül is, mintha egy kívülálló költő szőné közbe vagy a görög drámák kórusa — vagyis a közösség. A történést aláfestő érzelmekkitörések szakítják meg a cselekményt, mint például *A halálra táncoltatott lány* balladájában: „Átkozott az apa, hétszerte az anya, / Ki egyetlen lányát a bálba bocsátja!”

Tehát együtt volna itt mind a három műfaj? Valóban, legalábbis mindegyikből valami, ami fontos. Ezért mondta Goethe, hogy a ballada az őstojás, amiből kikelt a három különálló műfaj. Ma már tudjuk, hogy nem „őstojás”, hanem nagyon is fejlett műfaji eredmény, a késő középkor parasztságának első nagy műalkotása.

Miről szólnak ezek az alkotások? Folytatják talán a hősepika divatos témáit emberfeletti hősök viaskodásairól emberfeletti démonokkal az elnyerendő lányért vagy az elrablott feleségért, vagy a szörnyként ábrázolt hódítóval, mint például a balkáni hősepekben is, vagy mint a középkori lovagregényekben? Ez a hagyomány itt megszakad: egyszerre valóságos emberekről van szó, akiket helyzetük, szenvedélyük, embertársukhoz való viszonyuk valami bajba sodor, amiből tragédia születik,

vagy valami furcsa helyzetbe, amelyből nagy nevetség támad, de valami elégtétel is. A lányt akarata ellenére férjhez adják idegenbe, ő megátkozza magát, s meghal; vagy megismeri és megszereti vőlegényét, de már késő, az átok megfogant. A hűtlen asszony elküldi urát hazulról, de az gyermeke intó szavára visszafordul, s hiábavalók az asszony kibúvói — a férj megtalálja és megöli vetélytársát, hitvesét pedig elégeti. A halálraítéltet saját húga szüzessége árán is meg akarja menteni, s mikor megtudja a bíró hitszegését, hogy áldozata hiábavaló volt, átkot szór fejére. A teherbe esett szerelmes lányt anyja leleplezi, és halállal bünteti; a vőlegény kedvese hívására későn érkezik, s a holttest fölött szíven szúrja magát. Vagy a fonákjáról nézve: a főúri vőlegény az esküvői menetben fokozatosan dőbben rá, hogy menyasszonyát állapotosan kapta; nyomban visszaviszi apjának: ha így tanította, már így vegye hasznát! Csupa emberi viszony, a családi kötelékek, a szerelem, az erőszak bonyodalmai. És sokszor valami más is. Kádár Katát, a jobbagylányt megszereti a földesúr fia. A gőgös anya inkább bujdosásba kergeti fiát, s a lányt a tóba vetteti. Az ifjú visszatér, s kedvese után hal. Az anya még a sírban sem hagy nyugtot a szeretőknek, s mikor letépi a porukból kinőtt virágot, az átkot mond reá. Íme, a parasztság már elképzelte egy ilyen szerelem létezését, még ha tragikusan is! Ez már az igény kezdete. A parasztság kezdi döngetni osztálykorlátait. Sőt, minden vagyoni különbség korlátait, még saját sorain belül is. Az úrnő idegenbe férjhez adott lányáról hallja, hogy „nagy gazda”, s koldusruhában teszi próbára; mikor lánya tömlöcbe veti, megátkozza. Két nővér közül az egyiket gazdag szabólegény veszi feleségül, a másikat szegény kondáslegény. Az egyik sorsa hintó, aranytányér, cifra ruha — de hajnali korbács, a másiké kordé, disznóvályú — de ébredés szép

hajnali csókkal. Vagy még csattanósabban: szegény legény gazdag menyecskét vett. Hiába hoz neki ajándékot a vásárból, az nem ismeri el urának. De mikor előkerül ajtó megül a mogyoróág, siet elfogadni: „Uram vagy, uram vagy halálig uracskám!” A feltörő parasztság, íme, már az élet megélésének, a boldogságnak kérdéseit feszegeti, s annak akadályai, zsákutcáiba ütközik: a szenvedély, a család csapdáiba és a legnagyobb akadályba: az osztály válaszfalaiba, a vagyon csapdáiba.

Ez a fejlődés nálunk a Dózsa-forradalomban ér véget, Németországban valamivel később a parasztháborúban, Csehországban valamivel előbb a huszitákkal, ugyanakkor nálunk is Budai Nagy Antal erdélyi fölkelésével; legkorábban a franciáknál a jacquerie-vel, a nagy parasztlázadással. A parasztság lendülete vagy megtört, vagy más utakra kényszerült egész Európában. De szellemi teljesítménye megmaradt, a mű itt áll előttünk. Ez a mű tanúskodik alkotói művészi igényeiről.

Minden kiérett stílus megalkotja a kifejezés sajátos lehetőségeit. A ballada az emberábrázolásnak egész sor kiérlelt fogását sorakoztatja fel. Angoli Borbála története párbeszéddel indul: „Lányom, édes lányom, / Mi annak az oka, / Mi annak az oka, / Kerekaljú szoknya / Elöl rövidedik, hátul hosszabbodik, / Szép karcsú derekad igen vastagodik?” / „Szabó nem jól szabta, / Varró nem jól varrta, / Verje meg az Isten, / Aki elrontotta!” Mi ez, egyéni jellemzés, egy lány sajátos esete egyéni vonásokkal, ahogy megszoktuk az európai irodalom alkotásaiban? Nem, ez itt nem *egy* bajba jutott lány, ez *a* bajba jutott lány, a bajból kiutat nem találó lélek, amint átlátszó mentségek szalmaszálába kapaszkodik. Ez az emberi lélek ábrázolása egy általános emberi helyzetben. Rendkívüli erővel kelti föl az ember képét — a bajba jutott lányét — anélkül,

hogy egyéni vonásokkal rajzolná meg. Tipizálás, valóság és stilizálás ötvözete. Amit ma annyira keresünk — realizmust, ami már általános érvényű —, azt a parasztság hat-hét évszázaddal ezelőtt már ilyen tökéletesen megvalósította. Méghozzá sorozatban. A rajtakapott feleség így jelenik meg, mikor férje a vetélytárs után kutat: „Nem adom, nem adom / A nagy láda kőcsát! / A szomszédba jártam, / Kerten átalhágtam, / A nagy láda kőcsát / Ottan elhullattam. / Hanem megtaláljuk / Szép piros hajnalkor...” A testvér- vagy szeretőgyilkos, mikor faggatják, mitől véres a ruhája, azzal mentegetőzik, hogy galambot ölt, mert folyton búgott ablaka alatt. Kőműves Kelemen, mikor saját feleségét látja közeledni az áldozat helyéhez, Istenhez sóhajt, hogy adna zivatart tüzes mennykővel, hadd forduljon vissza, pedig tudja, hogy hiába. A ballada kifogyhatatlan abban, hogy az embert tipikus-stilizált lélektani helyzetekben állítsa elénk. Ez a költészet az embert társadalmi kapcsolataiban, lélektani helyzetekben, sűrített, drámai történetekben, általános érvényű jelképekben ábrázolja. Az európai parasztság egy nagy fejlődés csúcán alkotta meg, azért a maga nemében tökéletes és utolérhetetlen.

És milyen a miénk, a magyar ballada? Hiszen a műfaj nagy egységén belül fokozati különbségek és helyi sajátosságok külön szint adnak minden nemzet balladaköltészetének.

Ha eddig szinte minden példát magyar balladákban vettünk, ebből már kitalálhatják, hogy azok a műfaj mintadarabjai. S ha fennmaradt balladáink számban nem is vetekedhetnek néhány szerencsés nemzet gazdagságával, minőségben annál inkább. Ha pedig mindenütt elhagyjuk a későbbi, sápadt hajtásokat, s csak a középkori darabokat vesszük tekintetbe, s azok közül is kihagyjuk a műfajilag nem tiszta, kevert darabokat, már számban is alig maradunk

el a nagy balladaköltő nemzetektől, dánoktól, angoloktól. S ha még ezen belül is a költőileg legerősebb remekekre vonjuk össze a kört, akkor már alig versenyezhet egy nemzet is a mi termésünkkel. [Talán egyedül a francia.] De régi balladáinknak még azok a darabjai is, melyeknek kisebb a költői hatása egy dologban nem maradnak el a remekektől: a ballada műfaji követelményeit tökéletesen megvalósítják. Nemcsak a stílusét: a szaggatott, sűrített előadásmódot, a jelképes lélektani ábrázolást, hanem a tartalomét is: az emberi-társadalmi problematikát. Itt még halvány nyomokban sincs feudális harc, kaland, mesés-fantasztikus lények, tündérvilág, vagyis a korábbi epikai költészet kelléktára, mint nemegyszer a dánoknál, skótoknál. Népünk teljesen átélte a maga korában a ballada új divatját, s a fejlődés élvonalához zárkozott fel. Nálunk a ballada tökéletesen kisöpörte a hagyományból a hősepikát. Ezért nincs hősköltészetünk, ezért nem maradt fenn a honfoglaló magyarság költészetének még nyoma sem.

Azazhogy nyomai mégiscsak fennmaradtak, és megtalálhatók, ha nem is valami könnyen. Éppen ott, ahol legkevésbé várnánk: a balladában. Csakhogy alakot váltva, az új szellemhez igazítva, hogy a legkényesebb szem sem veszi észre az összeillesztés, az újjáalakítás nyomait. Ha összehasonlító kutatásunkat egész Európa után kiterjesztjük Szibériára is, felfedezhetjük néhány balladánk vagy balladarészletünk epikai őst. Többnyire az Altaj hegységben, ahonnan honfoglaló őseink művészetének jó része is származott. Így tudjuk meg, hogy egy legyőzött, kiirtott hős család vagy egy vasházban elzárt leány farkasok közé menekült gyermekének mitikus története átalakult a gyermekét elhagyó anya példázatává, akit állatok — farkasok vagy bivalytehén — leckéztetnek meg az anyai szeretetről. Az Altajban talál-

juk meg az idegen hőssel szövetkező anya és nővér történetét, amelynek folyamán a hős halál és föltámadás után találja úgy ellenfelét a családi ládában, mint a Barcsai-balladában, amelyben a keleti történet felismerhető részletei és egy nyugati házasságtörési ballada váza olvadt össze megrázó együttessé. Így adták a kedvese holtteste fölött halálba induló vőlegény ajkára a mitikus hősök barátságköti formuláját: „Vérem a véredde egy patakot mosson, / Tessem a testeddel egy sírban nyugodjon, / Lelkem a lelkeddel egy Istent imádjon!” S a legmitikusabb, legősibb énekek egy mozzanatából, a világfából — amelynek töve a legnagyobb veszedelmek helye, de a veszélyből való szabadulás is, ahová a szörnyű ellenfelek áldozataikat szögezik, s ahová a mitikus hősök kerülnek haláluk után, de ahonnan az élet is származik, s a gyermekhős megkapja bűvös nevét, lovát és fegyverzetét —, ebből a csodás fából és a tövében lejátszódó jelenetekből válik Mónár Anna balladánk burkusfája, amelyen a csábítógyilkos korábbi áldozatai vannak felakasztva, s amely alatt Mónár Anna ősi kedveskedés és álomba ringatás maradványaként fejében keres a csábítónak. De még mielőtt balladává vált volna, ez a jelenet — hősenek voltán alig változtatva — benyomult a középkori nagy, népi hős, Szent László legendájába, amint azt XIV. századi temlomi freskók és kódexminiatűrök egy jelenetéből és egy V. századi, szibériai aranylemez kétségtelen hősenek-ábrázolásából megállapíthatjuk. A magyarság igen kedvelt keleti hagyományai lehettek ezek a részletek: a szívósan továbbélő hagyományt még a balladáért sem akarták feláldozni, megtartották úgy, hogy új értelmet adtak neki. S a Mónár Anna esetében a fennmaradás sikerét nemcsak saját hagyományunk tanúsítja; a nyugatról átvett alaptörténet ezzel a módosítással visszavándorolt nyugatra, és az óriási német

nyelvterületen át egészen a hollandokig és skandinávokig jutott el.

Ámulatunk a keleti hagyományok és az európai korszerűség ilyen összehétköltése és egysége láttán még tovább nő, ha az összeolvasztásban megnyilatkozó stílusérzéklet csodáljuk, amely eltüntette a korábbi műfaj minden emlékét, s csálhatatlan biztossággal találta meg a régi elem új alkalmazásának legjobb lehetőségét. Ez a csodálat annál indokoltabb, mert még fejlett, nyugati népek hasonló darabjaiban is azt találjuk, hogy alig vettek át többet a balladából, mint a rövidséget, vagy úgy lóg ki a megemésztetlen hősénekelem a balladávból, mint Arany János példájában a félig lenyelt szarvas agancsa az óriáskígyó torkából.

De csodálatunk talán akkor lesz legnagyobb, ha a megfogalmazás költői erejére tekintünk, amit bárholnán átvett vagy eredeti témában már magának kell minden népnek megoldania; itt példa már nem segít, csak a saját költői lelemény és a nyelv adta lehetőségek. Balladánk páratlan költői szépségekkel dicsekedhetnek. Örök szépségű részlet az, ahogy Júlia szép leányt siratja anyja: „Leányom, leányom! virágos kertömbe. / Első raj méhömnek gyöngé lépecskéje, / Gyöngé lépecskének sárguló viassza, / Sárog viasszának földön futó füstje, / Földön futó füstje s mennybe ható lángja!” Aki ezt egyszer sem hallotta, annak nincs teljes fogalma a magyar költői nyelv szépségéről.

Vajon csak nekünk, magyaroknak szolgál meglepetéssel balladaköltészetünk? Nem rejt magában olyan tanulságokat is, amelyek más népek vagy egész Európa balladáját is új megvilágításba helyezik? Bizonyára igen. Sajátos történelmünk és földrajzi elhelyezkedésünk

folytán a ballada területén is olyan összefüggések csomópontjába kerülünk, amelyeket Európának csak erről a pontjáról lehet felgömbölyíteni. Mihelyt alaposabban szemügyre vesszük balladánk külföldi párhuzamait, kiderül, hogy a magyar balladának van egy igen erős nemzetközi kapcsolatuk — szinte csak ez az egy van —, ami a franciákkal köti őket össze. Balladánk jelentékeny része közvetlenül a franciáktól került hozzánk — a közbeeső népek átugrásával. Hogyan lehetséges ez, hiszen a ballada a parasztság költészete? Valóban, parasztok adták át parasztnak, méghozzá itt Kelet-Európában, a középkori Magyarország területén: vallón és északfrancia telepeseink, akik a XII. századtól a XVI. század elejéig éltek közöttünk, s akiknek emléke különböző történeti följegyzésekben és francia eredetű helynevekben maradt ránk. Ha tovább nyomozzuk a balladák rokonságát és az európai népek balladáinak összefüggését, az is kiderül, hogy nemcsak a magyar balladának volt mintaképe a francia: az volt kiindulópontja a műfajnak minden irányban: délre, a Földközi-tenger népeihez éppúgy, mint az angolokhoz vagy északra a skandinávokhoz és keletre a németekhez, majd azokat átugorva a magyarokhoz. Vagyis a germán szellem termékének tartott műfajról nálunk derült ki, hogy a francia nép alkotása. S minthogy telepeseink, sőt mi, magyarok is, igen szoros kapcsolatot tartottunk fenn a vallón területtel, a ballada ide, az előretolt őrszemekhez már a terjedés megindulásakor eljutott: innen terjedt tovább — szinte ugyanakkor, amikor a központból megkezdte vándorútját a szomszédokhoz. Ezért van, hogy a kelet-európai népek mindig azokkal a változtatásokkal ismerik a francia témákat, amiket a magyarok tettek rajtuk, mikor újrafogalmazták (és természetesen a saját további változtatásaikkal); sőt ezért van, hogy bizonyos

balladák már visszafelé is elindultak, s a német területre néha két irányból hatoltak be: nyugaton a francia határ felől, keletről pedig a magyar határon át vagy közvetve morvákon és cseheken keresztül a cseh határ felől. Így nyert magyarázatot több balladában — például Görög Ilonánk témarokonságában is — tapasztalható sajátos megoszlás: van egy nyugati — angol—francia—skandináv — csoport, és egy attól elütő kelet-európai fogalmazás. A kettőt földrajzilag nem köti össze híd, kizárólag a francia—magyar kapcsolat hídja a népek feje fölött. A magyarok beleolvastottak egy másik francia éneket a gyöngyöt-csókot őrlő malmokról, s ebben a formában terjedt el körülöttünk a Balkántól és olaszoktól ukránokig. Telepeseink adják meg a magyarázatot az európai balladavándorlás más rejtélyeire is: hogy kerülhetett például a lengyelekhez néhány elhomályosult francia motívum, aminek német területen sehol semmi nyoma? Most már tudjuk, hogy az egykori lengyel határ menti vallon telepeseiktől. Itt, a Szepességben is volt egy nagy tömbjük, továbbá a Hegyalján, amely akkor szoros kapcsolatot tartott Krakkóval. Vallon-francia telepünk története segít a ballada időpontjának pontosabb meghatározásában is. A közös, francia—magyar balladáknak meg kellett már lenniük a XIV. század elején, vagyis az Anjouk, Nagy Lajos Magyarországaiban, s nem a XVII. században, mint korábban vélték a magyar balladakutatók, s nem is a XV. század végén, ahonnan a franciák számították a magukét. De előbb sem, ahogy sok európai szakértő szeretne volna bizonyítani. S balladáink műfaji tisztasága nyitotta fel szemünket, hogy különbséget tudjunk tenni balladai és hősköltészeti sajátságok között, amit még sokan összekevernek a skót és dán balladák tekintélyének hatása alatt: amazok hősi-kalandos történetei, tündéri-fantasztikus részletei, az

agyondicsért „mitikus elem“ nem jelenti a ballada egykori igazi formáinak fenntartását, ellenkezőleg egykori nem igazi átvételét. Ez a sok tanulság a tudományban is fontos helyet jelöl ki balladaköltészetünk számára.

Azonban nemcsak a ballada divatja idején volt különbség az egyes nemzetek között, utána még inkább. A balladakort követő időkben különböző ütemben fejlődtek tovább a népek, s a fejlődés, a parasztság polgárosodása visszahatott a balladára is: egy része feledésbe merült, más része elváltozott, hangot váltott. Éppen a legfejlettebb, nyugati nemzetek balladakincse vált töredékessé, s ami megmaradt belőle, igen sokszor selejtesse, egy rossz értelemben ható „modernizálás“ következtében. Mi okozta hát, hogy nálunk ilyen épen, nagyobb változtatás nélkül élte át a ballada az újabb századokat? Egyetlen szóval válaszolhatunk: a török hódoltság. A magyarságot éppen a legfejlettebb központi területein érte el a török uralom, és zárta ki a további európai fejlődésből. Parasztságunk hosszú századokra megrekedt a késő középkor életformájában, ami egykor magas szintet jelentett, de később már elmaradottságot. Így balladáit is megőrizte az akkori színvonalon, vagyis eredeti formájukban. S mikor jóval később — a XVIII. század végén — újabb, nagy ugrással pótolta a mulasztást, ez az ugrásszerű fejlődés nem annyira a régi darabok fokozatos átalakulásában jelentkezett, mint inkább egy egészen új hajtásban, a betyárballadában. Ebben is sok sajátosság él tovább a régi költészetből, az események szaggatott, kihagyásos előadása a szereplőkkel elmondott történet; de már olyan sűrített és mégis kerek történetekbe, olyan általános érvényű példázatokba nem sikerült foglalni a parasztság új problémáját: az elszigetelt egyén lázadását a társadalmi rend ellen, ami ismét a parasztság feszülő energiáiról ta-

núskodik, s majd később a negyvennyolcas forradalomban fog tömegméretekben megmutatkozni. Az egyén szembefordulása a fennálló renddel még csak eltorzult életbe — bűnbe, romlásba — visz és a kikerülhetetlen bukásba. Vagyis tragédiába, s ez a tragikus szellem néha a régi balladák leheletével csap meg a betyár- és rabénekekből is. Azonban ezt az új ágat könnyű elválasztani a régitől, amely mellette és alatta tovább folytatta vegetációját szinte napjainkig, hogy hírt adjon egy elsüllyedt, pompás régi világról.

Nincs olyan rossz, amiből valami kicsi jó ne származnék. Történelmi katasztrófáinkból, fejlődésünk nagy letöréséből valami hasznunk is származott: balladáink remek darabjainak fennmaradása. Ha már nem változtathatunk a múlton, örüljünk legalább annak, ami jó maradt belőle. Örüljünk balladáink szépségének, annak a különös színfoltnak, ami az amúgy is gazdag magyar költészetet még színpompásabbá teszi.

Kovács Kálmán

ARANY JÁNOS*

Különös sorsa az embernek, hogy megköti helyzete, rányomja bélyegét a történelmi idő, s szakadatlanul éreznie kell az egyén fölötti erők feszítését és torlódásait. Történelmek zúgnak át rajtunk, eszmék markolnak belénk, s ott lebegünk a társadalmak feszenge-seinek hullámaiban. Nálunk erősebb kényszerek parancsolnak velünk: a kor, az idő, a hely, a történelem, a társadalom elemi kényszerei. S minél tartalmasabb az ember, mennél épebbek erkölcsi-lelki erői, minél inkább megvan benne az a belső képesség, hogy átélje, felfogja az idők néha emelő, néha nyomasztó terhét, annál inkább érzi kötöttségét és elhivatottságát, annál inkább érzi azt a szerepet, amelyre fel-szólította az élet.

Arany János ilyesféle költő volt. Ha emberi alakját próbáljuk visszaidézni: azonnal fel-villan emlékezetünkben szemérmesen szép, komoly arca; kicsit visszahúzódó, szerény férfi, töprengő, szemlélődő tekintettel, humorra mindig készen, de tele önváddal, kétségekkel, viaskodással, olyasfajta belső küzdelmekkel, ami csak a legnagyobb lelkek tulajdonsága. Ember volt, akiben kivételesen erős erkölcsi paran-

* Elhangzott Kassán, a költő születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepeleken (1967. III. 20.)